

М.М. Шаўчэнка

ВОСЕНЬСКІ ЦЫКЛ БАГАРОДЗІЦКІХ СВАТ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Багародзіцкія святкі – цыкл рэлігійных восеньскіх свят, якія прымеркаваны да імя Багародзіцы, Прачыстай Дзевы Марыі. Гэтыя святы адзначаюцца: 28 жніўня – *Дзень смерці (Успленне) Божай Маці*; 21 верасня – *Дзень нараджэння Дзевы Марыі*; 14 кастрычніка – *Пакроў Прасвятой Багародзіцы*. Святкуюцца яны на ўсёй тэрыторыі Беларусі і ў народным асяроддзі называюцца *Першая, Другая і Трэцяя Прачыстая*.

Выкарыстанне назвы *Прачыстая*, на нашу думку, тлумачыцца тым, што ў межах словазлучэнняў *Нараджэнне Прачыстай (Найчысцейшай, Найсвяцейшай) Дзевы Марыі*; *Дзень смерці Прачыстай Дзевы Марыі*; *Пакроў (Пакрывала) Прачыстай Багародзіцы* ў вуснай

камунікацыі беларусаў адбылося выпадзенне некаторых кампанентаў, якія ў кантэксце гэтых словазлучэнняў з'яўляліся нейтральнымі ў адносінах да апорнага кампанента *Прачыстая*, на які і прыпадае асноўная сэнсавая нагрузка. А ў залежнасці ад храналогіі названых свят сталі выкарыстоўвацца словы *Першая*, *Другая*, *Трэцяя*.

У працэсе камунікатыўных зносін беларусаў паралельна з поўнай формай прыметніка *Прачыстая* ўжываецца і кароткая форма – *Прачыста*.

Для абазначэння *Першай Прачыстай* у помніках старабеларускай пісьменнасці выкарыстоўвалася слова *Зельна* ‘назва рымска-каталіцкага свята (15 жніўня)’ [1, в. 12, с. 210].

На тэрыторыі палескага рэгіёну большае значэнне надаецца *Першай Прачыстай*: *Сеяць азімае ўжэ можна пасля Першай Прачыстай. Добра, кеб семяно було свечана* [Хойніцк.].

У гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся пашыраны розныя марфалага-фанетычныя назвы гэтага свята: *Спенка*, *Спленье* ‘традыцыйнае асенняе свята’: *У Ольпені на Спенку с’еток* [2, т. 5, с. 84]; *На Спленье готуй насенье* [2, т. 5, с. 84]; *Успленье* ‘традыцыйнае свята успенне’: *Прышло Успленье – цяні кортоплі за корэнье* [2, т. 5, с. 213]; *Спенне* ‘успенне, дзень смерці Багародзіцы’: *Празнуюць Спенне ў Убалаці, это іх гадавы празнік* [Калінк.]; *Прачыста* ‘успенне’: *Калі прайшла Прачыста, то асіна ўжэ чыста* [Ельск.]; *Зельная* ‘дзень, калі свецяць у царкве жыта і пахучыя зёлкі’: *На Зельную малілася і просіла Багародзіцу оберагаць ат няшчасцяў маю сям’ю і хату* [Жытк.].

Узнікненне і ўжыванне ў пэўным сацыяльным асяроддзі назвы *Зельная*, па меркаванні аўтара, звязана з царкоўным абрадам асвячэння збожжа і зялёных галінак клёна, бярозы, дуба, якімі ўпрыгожваюць браму або дзверы хаты. Лічыцца, што такое ўпрыгожванне засцерагае жыхароў гэтай хаты ад злых духаў і дрэнных намераў людзей.

Некаторыя гэтыя і другія намінацыі выкарыстоўваюцца ў іншых моўных рэгіёнах:

– у сярэднебеларускіх гаворках – *Росі* ‘Першая Прачыстая’: *Росі – свята на другі дзень прачыстай, цыбулю выбіраюць, лён свецяць* [3, т. 4, с. 304]; *Спожжа (Спошка)* ‘Прачыстая (каталіцкая 8 верасня ст.ст.)’: *Спошка пярвей* [3, т. 4, с. 542];

– у паўночна-заходніх гаворках – *Спажа* ‘Прачыстая (15 жніўня ст.ст.)’: *Спажа, перат Спажой дзве нядзелі поста, спасаўка перад Спажой* [3, т. 4, с. 527];

– у гродзенска-баранавіцкай групе гаворак – *Сплене* ‘Прачыстая (15 жніўня ст.ст.)’: *На Сплене абракаліса – на Збіскі шлі* [3, т. 4, с. 540]; *Спожжа (Спошка) зельная* ‘тое ж, што і Спажа’: *Спошка зельная ў тыдзень после Спаса* [3, т. 4, с. 542].

Ужыванне назвы *Прачыстая* характэрна і для сучаснай беларускай літаратурнай мовы са значэннем ‘адно з царкоўных свят – дзень смерці багародзіцы (15 жніўня ст.ст.)’ [4, т. 4, с. 390].

Тэрмін *Прачыстая* не мае ўнутрыструктурных сувязей з іншымі часціцамі мовы.

Паводле народнага календара з *Першай Прачыстай* звязаны многія прыказкі і прымаўкі: “Прыйшла Прачыстая – стала поле чыстае” [2, с. 207–208; 5, с. 148], “Прыйшла Прачыстая – зусім паціснула” [2, с. 207], “Прачыста – урачыста, але зіма блізка” [2, с. 207], “Спас, памілуй нас, а Прачыстая прынясе хлеба чыстага” [2, с. 208], “Спажа – хлеба дзяжа” [2, с. 208], “Прыйшла Гаспажа – у нас хлеба поўна дзяжа” [2, с. 208], “Спенне – цягні бульбу за карэнье” [2, с. 208], “Свята Прачыста – поле ўрачыста” [2, с. 208], “Пытае Ілля, ці гатова ралля, а Успенне, ці гатова насенне” [2, с. 208].

Першая Прачыстая – гэта пачатак усіх восеньскіх рэлігійных свят і прысвяткаў, розных па сваёй значнасці. Сярод іх асаблівае значэнне надаецца *Дню нараджэння Прасвятой Багародзіцы* або *Другой Прачыстай*. Гэта свята адзначаецца 21 верасня. Значна раней, у адпаведнасці з народным календаром, на тэрыторыі Беларусі гэта свята называлася – *Багач* (*Багатнік*, *Багатуха*) ‘язычаскае свята ўраджаю’. Словы *Багатнік* ‘хрысціянскае свята, якое адзначаецца 8 верасня ст. ст.’, *Багач*, *Багатуха* ‘тое, што і Багатнік’ з’яўляюцца сродкам камунікацыі жыхароў заходняй часткі Беларусі: *На Багач фест быў, нарот адусюль находзіў, музыкаў многа* [3, т. 1, с. 147], *На Багатуху вялікі кірмаш быў* [3, т. 1, с. 147], *Калісь Багатнік святкавалі* [3, т. 1, с. 147].

Што да лексемы *Багатуха*, то яна шырока ўжываецца ў сацыяльным асяроддзі цэнтральных рэгіёнаў Беларусі са значэннем ‘хрысціянскае свята, якое адзначаецца 8 верасня ст.ст.’: *Усёй зямлі ж не аралі, пакідалі папар над жыта, яго сеілі восіньню, Багатухай* [6, с. 33].

“Па звестках А.К.Сержпутоўскага, такое свята шырока было вядома і на Палессі, дзе яно называецца Багатнік” [2, с. 214].

Назвы *Багач* (*Багатнік*, *Багатуха*) нарматыўным тлумачальным слоўнікам беларускай мовы зафіксаваны як устарэлыя [4, т. 1, с. 322–323]. Замест іх на тэрыторыі Беларусі шырока ўжываецца слова *Прачыстая*. Нягледзячы на гэта, традыцыйнае свята *Багач* прадстаўлена ў беларускай мове прыказкамі і прымаўкамі: “Прыйшоў Багач – рыкнуў рагач” [2, с. 215], “Прыйшоў Багач – кідай рагач і з агарода прэч” [2, с. 215], “Багач заткнуў у страху рагач” [2, с. 215],

“Прыйшоў Багач – кідай рагач, бяры сьвяненьку ды сей памаленьку” [2, с. 215], “Да Багача баба рабача, а па Багачы – хоць за плот валачы” [2, с. 215], “У стагнача хопіць хлеба да Багача” [2, с. 215], “Прыйшоў Багач – рыхтуй рагач, прыйшла Пакрова – рыкнула карова” [5, 165].

Слова *багач* у сучаснай беларускай літаратурнай мове мае яшчэ значэнне ‘той, хто валодае вялікім багаццем’ [4, т. 1, с. 323].

Восеньскае свята *Пакровы* (*Пакроў*, *Трэцяя Прачыстая*) адзначаецца 14 кастрычніка. “Этымалагічнае значэнне лексемы *пакровы* паходзіць ад слоў *пакрыць*, *пакрываць* (*пакрыць зямлю снегам*).

У хрысціянстве гэта назва асацыіруецца з паняццем ‘пакрывала Маці Божай’” [2, с. 220].

“У народным календары назва *Пакровы* атаясамліваецца таксама з пакровам зямлі, што праяўлялася ў заканчэнні ўсіх палявых работ і поўным адміраннем прыроды напярэдадні зімовых халадоў. Зямля, як тлумачаць старэйшыя людзі, павінна адпачыць да наступнага лета і чапаць яе пасля Пакроваў ні ў якім разе не дазвалялася” [2, с. 221].

У мове жыхароў Мазырска-Прыпяцкага Палесся назва гэтага свята ўжываецца ў асноўным у форме адзіночнага ліку – *Пакрова*: *У Веляціне заўтра Пакрова, пайду ў госці да ятроўкі, хоць яна на Багуслава ка мне ні прыходзіла* [Хойніцк.]; *Пакрова – гэта ж трэцяя Прачыстая, ат яе да посту свадзьбу гуляюць* [Браг.]. На тэрыторыі палескага моўнага рэгіёна назва свята функцыянуе і ў множным ліку – *Пакрава* ‘пакровы’: *На Пакрава мой дзед радзіўса* [Петрык.; 7, с. 147]. На Тураўшчыне бытуе фанетычны дублет *Пакрова* ‘пакровы’: *Пакрова не лістом, то снегом покрыве* [8, т. 4, с. 135]. У народных гаворках гэтага рэгіёна назва свята выкарыстоўваецца з памяншальным значэннем – *Покровочко* (*Покровочка*): *Покровочко, мая мамочка, покрый зямлю лісточком, а мяне платочком* [8, т. 4, с. 135].

У народных гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся лексема *Пакровы* функцыянуе ў прыказках, ужыванне якіх уласціва гэтаму моўнаму рэгіёну: “На Пакрову з’ем карову, а на пост астаўлю хвост” [Хойніцк.], “Без хеўры – ек адзінокі журавель перат Пакровамі” [Хойніцк.], “Як прыйдзе Пакрова, то жыва-здорава, як прыйшлі жніва, то ляжу нежыва” [5, с. 172].

Да пакроўскага свята на тэрыторыі Мазырска-Прыпяцкага Палесся прымеркаваны народныя прыметы: Екая пагода на Пакрова, такая яна будзе і ўсю зіму [Браг.]; Калі на Пакрову не было снегу, не будзе яго йшчэ дзьве нядзелі [Хойніцк.]; На Пакрову да абеда восень, а пасля абеда – зіма [Хойніцк.]; Як на Пакрову выпадае снег, то будзе ранняя зіма [Хойніцк., Браг.]; Як на Пакрова дождж ідзе, то бортнік скача, а пахар плача [5, с. 172]; Як на Пакрову маладзік стане – лёгка будзе, як “у старом” – сільная зіма [5, с. 172].

Слова *Пакровы* і яго фанетычныя варыянты шырока бытуюць у народных гаворках беларусаў. Яно ўжываецца ў:

– гродзенска-баранавіцкай групе гаворак – *Пакровы*: *На Пакровы заганыцца ў хлеў каровы, а астатня свята* [3, т. 3, с. 344];

– полацкай групе гаворак – *Пакроў*: *Пакроў усё белым снегам пакрыў* [3, т. 3, с. 344];

– сярэднебеларускіх гаворках – *Пакрава*, *Пакроў*: *Пат пакраву падзяржыць карову ды прадасць* [3, т. 3, с. 344], *На Пакроў і бацька памёр* [3, т. 3, с. 344].

Ад назвы свята *Пакровы* ў сярэднебеларускіх гаворках ўтварыліся назоўнікі адзіночнага і множнага ліку – *пакроўка*, *пакроўкі* са значэннем ‘позні гатунак груш, які высыпае да свята Пакровы’: *Вунь там далей пакроўкі растуць, а над акном – бэры* [6, с. 275]; *З’ела пакроўку – у роце вяжа* [Круп.].

Беларускай назве свята *Пакровы* адпавядаюць фанетычныя варыянты:

– ва ўкраінскіх народных гаворках – *Покрова* ‘свята: Пакроў Прасвятой Багародзіцы’ [9, т. 3, с. 279]. Аналагічна ў гэтых гаворках ўтвораны назоўнікі – *покровка*, *покровкі* са значэннем ‘яблыня, плады якой высыпаюць да канца верасня’ [9, т. 3, с. 279];

– у рускай нарматыўнай мове – *Покров* ‘хрысціянскае свята, якое адзначаецца веруючымі 14 кастрычніка’ [10, с. 1025].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове слова *Пакровы* са значэннем ‘царкоўнае свята, якое адзначаецца праваслаўнай царквой першага кастрычніка па старым стылі’ [4, т. 3, с. 618], з’яўляецца малапрадуктыўным. Ад яго ўтвораны прыметнікі: *пакроўскі*, *-ая*, *-ае* ‘які адносіцца да свята Пакровы’: *На пакроўскі кірмаш прадавалі многа ласункаў*; *Абрадавыя пакроўскія песні*; *Пакроўскае свята* [4, т. 3, с. 618].

Са святам *Пакровы* ў мове беларусаў звязаны шматлікія прыказкі і прымаўкі, варажба пра замужжа і назіранні за прыродай з мэтай прагнозу надвор’я ў розныя поры года: “Прышла Пакрова – усохла дуброва” [2, с. 225], “Пакрова – зарыкала ў хляве карова” [Хойніцк., 11, с. 111],

“Пакровы – зарыкалі каровы” [2, с. 225], “Прыйшла Пакроў – зарэжам барана на кроў” [2, с. 225], “Прыйшла Пакроўка – не дала малака кароўка” [2, с. 225], “На Пакрова дай сена карове” [2, с. 225], “Святы Пакроў, накрыў зямлю жоўтым лістом, маладым сняжком, ваду лёдам, пчалу мёдам” [2, с. 225], “Святы Пакроў пытаецца ў плутоў: “Дзе вы ляталі і дзе зімаваць будзеце?” [2, с. 225], “Святы Пакроў накрыў рыбу лускай, дрэва карой, птаху пяром, дзеўку чапцом” [2, с. 225], “Хто сее па Пакрове – не будзе мець чаго даць карове” [2, с. 225], “Святыя Пакровы пакрываюць лес лістом, траву сняжком, ваду лядцом, а дзяўчыну шлюбным чапцом” [2, с. 225], “Святы Пакроў стагі пакрыў: першы стажок дранічкамі, другі стажок саломкаю, трэці стажок белым снегам” [2, с. 225], “Калі на Пакрова дня снег не пакрые зямлю, то і на каляды не будзе снегу” [2, с. 224; 11, с. 111], “Якое надвор’е ў дзень Пакрова, такое яно і будзе ўсю зіму да вясны” [11, с. 111], “Як на Пакровы дождж, то на Юр’я лісце” [2, с. 225], “На Пакроў мароз – сей пад кустом авёс” [2, с. 225], “Калі на Пакроў бяроза і дуб застануцца без лістоў – да цёплай зімы, а калі не – да халоднай” [2, с. 225], “На Пакрова дзеўка гатова, а прайшла Пакрова – раве бы карова” [2, с. 225], “Пакрова – дзеўка гатова, Пакрова прайшла – дзеўка замуж не пайшла” [2, с. 223], “Прыйшла Пакрова – кіі на дрэва” [2, с. 223], “Бог пячатае зямлю пасля Пакроваў” [2, с. 222].

Такім чынам, мэтанакіраванае лінгвістычнае даследаванне сведчыць, што намінацыі, якія абазначаюць багародзіцкія святы, шырока бытуюць у народна-дыялектнай і беларускай літаратурнай мове. Асаблівасцю ўжывання назваў гэтых свят у дыялектнай мове беларусаў з’яўляецца шматлікае выкарыстанне кантэкстуальных сінонімаў (Першая Прачыстая – Спленка – Спленне – Сплене – Спленье – Успленье – Прачыста – Зельная – Спажа – Спужка – Спошка – Росі), якія прадстаўлены ў народных прыказках, прымаўках і павер’ях.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы: У 21 вып. – Мінск, 1982–2002. – Вып. 1–21.
2. Сысоў У.М. З крыніц спрадвечных. – Мінск, 1997.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. – Мінск, 1979–1986. – Т. 1–5.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. – Мінск, 1977–1984. – Т. 1–5.
5. Беларускі народны каляндар / Аўт.-уклад. А.Ю. Лозка. – Мінск, 1992.
6. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 тамах / Пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Мінск, 1990. – Т. 1.
7. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова. – Мінск, 1978. – Вып. 6.
8. Тураўскі слоўнік: У 5 т. – Мінск, 1982–1987. – Т. 1–5.
9. Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка: В 4 т. – Киев, 1907–1909. – Т. 1–4.
10. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4 изд. – М., 1987.
11. Коваль У.І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. – Гомель, 1995.

Умоўныя скарачэнні

Браг. – Брагінскі раён
 Ельск. – Ельскі раён
 Жытк. – Жыткавіцкі раён
 Калінк. – Калінкавіцкі раён
 Круп. – Крупскі раён
 Петрык. – Петрыкаўскі раён
 Хойніцк. – Хойніцкі раён

Summary

On the basis of the names of religious holidays of the autumn cycle the semantics of these names is being considered. The semantics functions in dialectal and normative Belorussian language.

Поступила в редакцию 05.12.03.